

ЛЕГІТИМНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНА «НОВА ДОБА» В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Коректне застосування термінів є непохитним базисом досліджень у царині періодизації історії філософії, запорукою правильності і ясності отриманих результатів. У цьому плані вживання термінів «Новий час», «Нова Доба», «модерн», «постмодерн» виглядає досить суперечливим і потребує прискіпливого обґрунтування. Якщо це Нова Доба, то якою була Стара, і яка настане згодом - новітня, найновітніша? У чому, власне, полягає її новизна?

Періодизація історико-філософського процесу назагал привертає увагу багатьох дослідників, проте мало хто займається власне термінологічним апаратом. Презентований у даній статті аспект досі у літературі свідомо і цілісно не досліджувався, принаймні - із запропонованих тут позицій.

Мета статті - на основі сенсово-значеннєвого етимологічного аналізу дослідити термін «Новий час»/«Нова Доба» та відзначити позитивні й негативні наслідки його вживання. Названа мета статті конкретизується завданнями:

- з'ясувати сутність періодизації історії філософії;
- детально проаналізувати іншомовні терміни «Новое время», «Modern Age», «Temps modernes»;
- здійснити демаркацію понять «час» і «доба»;
- дослідити змістовну специфіку епохи «Нова Доба» та аргументувати її подібність до епохи просвітництва.

Новизна запропонованого дослідження полягає в означенні й обґрунтуванні сенсу понять «доба» і «час»; у виявленні некоректності(-ей), пов'язаних із терміном «Новий час»; у розкритті сутності «Нової Доби»; у з'ясуванні правильності вживання терміна «Просвітництво» для позначення наступної після Ренесансу епохи.

Проблема періодизації завжди була неоднозначною та суперечливою. Остаточну хронологію висувати неможливо, оскільки, по-перше, історія у кожному новому дослідженні виявляє новий ракурс (ідеться про факти, події, персоналії тощо), маловідомий або й невідомий класичним хронікам (яскравим прикладом цього є нещодавнє викриття феномена Жанни д'Арк [див.: 4], на який окремі історики звертали увагу й раніше, проте їхні погляди замовчувалися чи піддавалися нищівній кри-

тиці); по-друге, кожен дослідник обирає для себе параметри дослідження, які визначатимуть аналіз історичних подій. Тож кожне дослідження - чи то історичне, історико-філософське або ж дотичне до історії та історичного процесу як такого - буде об'єктивно-суб'єктивним. Об'єктивним за змістом, тобто з огляду на отримані результати й застосовану методологію (звісно, за умови правильного її застосування). Суб'єктивним за формою, тобто в плані вибору методології, виокремлення параметрів та пріоритетів.

Таким чином, кожен автор-дослідник будуватиме свою хронологію, яка узгоджуватиметься з його власною науковою концепцією. Інші хронології, однак, мають зберігати загальноприйнятту та усталену лінію, яку вони лише уточнюють та вдосконалюють. Я не претендую на лаври Анатолія Фоменка [див.: 2], й не переписуватиму всю хроніку західно-європейської історії філософії, обмежуся лише окремими питаннями, що потребують уточнення. Одним із них є питання *про* Новий час. Почнімо з головного - з термінологічного аналізу.

Сутність історії філософії полягає у її відносній об'єктивності, тобто об'єктивності засадничих положень і відносності авторських міркувань. Власне, тут ітиметься радше про сферу об'єктивності, оскільки авторські міркування перебувають у прямій залежності від епохи, місця народження та виховання автора, впливів, які визначили сенс та зміст його вчення. Тобто сфера відносності цілком очевидна для дослідників: зрозуміти інтенції життя автора - «пережити» у своїй ментальності його концепцію, зрозуміти її суть та відтворити в автентичному вигляді через призму порівняння.

Сфера об'єктивності передбачає зовсім інше. Вона створила/створює основу для філософування, що її формують об'єкт і предмет дослідження, методи і принципи проведення дослідження, мета і завдання дослідження, але первинними у сфері об'єктивності є терміни та поняття, через оперування якими й вибудовується структура, що стане підмурком філософської концепції.

Терміни й поняття мають бути чіткими, ясними, зрозумілими й узгоджуватись із загальним напрямом філософування.

В історії філософії вже звичними стали терміни «античність», «середньовіччя», «відродження», «Новий час» тощо для позначення періодів розвитку філософської думки в Європі. Ми звикли вживати ці поняття, хоча так і не зрозуміли чому саме їм слід віддавати перевагу. Навряд чи їх застосування завжди постає бездоганим. Утім, щоб навести тут лад, потрібно докласти ще чимало дослідницьких зусиль.

Термін «Новий час» є калькуванням із російського «Новое время», яке є перекладом французького «Temps modernes» [8] або англійського «Modern Age»/«Modern Times» [див.: 5]. Але ані французьке «Temps», ані англійські «Age» і «Times» аж ніяк не можна перекладати російською як «время», тобто «час» українською. Оскільки «Temps»/«Times» відповідають в українській мові не термінові «час», а термінам «епоха», «період», «століття» (так само, до речі, і в російській). Іноді у перекладах і французьке «Temps», і англійські «Age» та «Times» можуть перекладатися як «часи» у значенні декількох років/десятиліть.

Коли у текстах вживається французький термін «Temps» або англійський термін «Times», слід звертати увагу на число, в якому даний термін ужито - множину або однину, та відповідний контекст. У французькій мові «Temps» у значеннях «час, строк» та «епоха, період» пишуться однаково, відрізняючись артиклем - «avec le temps» («з плином часу») та «les temps modernes» («епоха/період модерну», «сучасна епоха»)¹. Англійське «Times» для позначення епохи/періоду вживають переважно у множині, тобто у поєднанні з прикметником - «ancient times» («епоха античності», «стародавні віки»), «hard times» («важкі часи»), «modern times» («епоха/період модерну», «сучасна епоха»). Хоча й у однині англійське «time» набуватиме значення «епоха, період»: коли перед «time» стоятиме прийменник та власне ім'я - «in Shakespeare's time» («в епоху Шекспіра», «за часів Шекспіра»).

Термін «час», з яким перекладачі радше пов'язують вирази «modern times» (англ.) та «les temps modernes» (франц.), і термінологічно, й етимологічно пов'язаний із началом, що продовжує рід, - тобто началом, відмінним від Божественної безчасовости-позачасовости. Тоді як англійське «Age» та французьке «Age», тобто синонім до англійського «times» та французького «temps», констатує кардинальні зміни як суспільно-політично-економічного устрою, так і мислення загалом та процесів свідомости зокрема. Тобто це буде своєрідна переорієнтація, відхід від старої парадигми мислення задля формування (або сформованого) якісно нового концепту(-ів) мислення.

З іншого боку, вживання терміна «час» вказує на обмежену протяжність нерозривного існування, тобто тривалу вимірювану кількість з минулого через теперішнє та у майбутнє. Ми розуміємо час як невизначену послідовну тривалість. Натомість «Доба» (відповідник «Age»/«Age», «times»/«temps») постулює конкретно визначений період часу, коли існував певний окремих предмет або жила певна людина. Тобто «Доба» завжди часова, визначена за параметрами поступової (природної) зміни станів: «ідея-зародок», «народжене - те, що розвивається і зростає»,

«зріле-таке, що старіє», «померле-спогад». Окрім того, характеристикою доби є конкретність як вказівка-згадка на предмет чи особу, що є визначними для історії загалом та історії суспільства зокрема. А «час» завжди лишатиметься невизначеним, неконкретним, непевним. Він тільки фіксує зміну фактів як таких, але не вказує на послідовність фактів у вигляді причинно-наслідкових зв'язків. Тобто «час» лише презентує «рух» факту(-ів), але не демонструє актуальних взаємозв'язків та взаємовпливів-переходів.

Перший висновок, якого доходимо у наших міркуваннях: замість терміна «Новий час» слід вживати термін «Нова Доба» як той, що є коректним українським відповідником англійського «Modern Age», або французького «Temps modernes».

Відразу маємо запитання: яка сутність терміна «Нова Доба»? «Новим» ми називаємо відмінне від попереднього за якісно-кількісними параметрами. У випадку філософування даний параметр є якісним, тобто Нова Доба у філософії є якісно відмінною від попередньої доби. Але питання, якої саме доби: Доби Античності, Доби Середньовіччя, Доби Схоластики чи, можливо, Доби Ренесансу?

Все ж таки Доби Схоластики, оскільки Доба Ренесансу та Нова Доба мають більше спільного, аніж відмінного: розвиток наук та національних мов, нові відкриття, природничі дослідження тощо. Чому не Доба Античності або Доба Середньовіччя? Адже прагненнями Античності було віднайдення першооснови буття та виявлення моральних настанов для життя людини. А парадигма Доби Середньовіччя не є однорідною, бо саме Середньовіччя охоплює два незвідних один до одного періоди - патристики та схоластики, кожен з яких мав свої власні, відмінні від іншого, ідеали, цілі та завдання.

До того ж вживання ознаки «новий» має характер часовості, тобто співвідноситься з попереднім як певний чітко визначений та окреслений часовий відтинок. Тобто, наприклад, для Едмунда Гусерля новою була філософія Рене Декарта, для мене ж новою виявиться філософія самого Гусерля: різні епохи презентують різне «нове». Базовими характеристиками ознаки «нове» є відносність та тісний зв'язок із часом. «Нове» «діятиме» лише у поєднанні з суб'єктивними розглядами-співвідношеннями філософії своїх сучасників, або своєї власної філософії, та філософії своїх попередників.

Виявляється, що Нової Доби як такої може існувати безліч варіантів, як можливих світів, кожен із них є варіативним поєднанням базових відправних параметрів. Але яку ж тоді обрати назву для окреслення меж

європейського філософування з кінця Кватроченто (~1490-99 рр.) до по- статі Карла Маркса?

Найліпше послідовність усіх тенденцій та напрямів двох епох - Рене- сансу та постренесансу, як ми поки називатимемо так звану «Нову Добу», охоплює термін «просвітництво». Саме німецьке «Aufklärung» як «прояснення, роз'яснення, просвітництво» продовжує концепт Рене- сансу, який перш за все звеличує власне науку, розвиває природничі дослідження та проголошує розум здатним пізнавати і самовдосконалю- ватися у процесі пізнання. Тобто всі запропоновані й усталені в літера- турі звичні поділи на «французький матеріалізм», «англійський сенсу- алізм», «німецьку класичну філософію», «французьке просвітництво» є не так хибними, як обмежувальними - кожен із них є лише аспектом за- гального поняття «Просвітництво».

Виокремлюючи в такий спосіб стилі філософування, відмінні від по- переднього(-их), насправді ми тільки розглядаємо один із напрямів на- ціонального філософування. Тоді як інші напрями, наприклад, німець- кого філософування, залишаються поза увагою.

Сучасне історико-філософське дослідження потребує коректнішого використання уточненої і узгодженої з Європейською традицією тер- мінології. Особливо коли йдеться про означення відповідних періодів у історико-філософському процесі, як-от Просвітництво та Нова Доба. Адже термінологічна чіткість зумовлює сенсовий простір наших мірку- вень про сутність не тільки минулого, але майбутнього.

Тепер проаналізуємо зміст, який вкладають історики філософії у термін «Нова Доба» як період, що хронологічно охоплював XVI - першу половину XIX ст.

Запропонована Ренесансом формула індивідуального та суспільного життя істотно відрізнялась від схоластичної. Релігійна регламентова- ність усіх сфер життя поступово відмирала, пропонуючи нову домінан- ту: домінанту людського розуму та науки, реформування суспільства тощо. Ренесансна людина - людина освічена, схильна до енциклопедиз- му, людина, що може підтримати розмову в будь-якому товаристві на будь-яку тему (від звичайного господарства до механістичних теорій руху світил). Тобто людина того періоду прагнула освіти для себе, щоб розуміти та пояснювати зміни у суспільстві й природі, а також для роз- криття власного ментального світу. Самоцінність тогочасної людини як природної істоти полягає у її ментальності - у вміннях і талантах, які по- требували розвитку, в допитливому розумі, у швидкому самовдоскона- ленні (хоча все зазначене стосується не раннього Ренесансу, а радше

італійських періодів Кватроченто та Чинквеченто, тобто з 1400 по 1599 рр.).

Гуманісти Кватроченто запропонували нове тлумачення культурної творчої діяльності людини: людський розум подібний до божественного у своїй універсальності. Саме завдяки розумові людина створює культуру, яка змінює її життя як у сенсі духовному, наближуючи до моральної досконалості, так і в матеріальному, що має перетворювати на користь собі та навколишнім [див.: 3].

Але поступово освіченість-для-себе змінюється освіченістю-для-інших, тобто поширенням знань як таких. Власне розум людини поступово вважають здатним пізнавати навколишній світ, а вивчення природничих наук та заняття філософією набули тепер іншого сенсу: окрім життя діяльного (*vita activa*) було ще життя споглядальне (*vitacontemplativa*). І кожне з двох могло бути способом досягнення морального ідеалу.

Розвиток наук за часів Кватроченто та Чинквеченто не обмежувався гуманітарними дисциплінами («сім вільних мистецтв»). Популярні прикладні науки античності, патристики та схоластики також мали своїх продовжувачів-натхненників. Такими науками, зокрема, були: астрономія, медицина, хімія, алхімія, оптика, механіка, фізика, географія, картографія, математика, біологія тощо. Але окрім продовження старих традицій, виникали також нові науки - анатомія людини, геологія, історіографія, мовознавство, психологія тощо.

Слід зауважити, що розвиток наук був неможливим без зміни самої свідомості індивідів. Та власне свідомість і наука від цих часів розвивалися паралельно, підтримуючи та стимулюючи одна іншу.

Головною комунікативною метою перших представників пострене-сансу - Френсиса Бекона, Рене Декарта, Бенедикта Спінози, Джона Лока, Томаса Гобса, Готфрида Вільгельма Ляйбніца - було інформування досить вузького кола науковців² про свої інтелектуальні здобутки. Спочатку йшлося про спілкування-з-однотумцями, яскравим прикладом є гурток Марена Мерсена. Згодом наукові знання стають предметом зацікавлення дедалі ширших кіл, що втілюється в численних «енциклопедичних проектах» - від бейлівського *Словника* до *Енциклопедії Дидро й д'Алямбера*³ - та читаннях лекцій для охочого простоліду (лекції 1800 р. Йоганна Готліба Фіхте *Ясному, як сонце, викладенні широкому заголові сутності новітньої філософії* [6], що були вперше опубліковані 1801 р.).

Ще на прикладі розвитку патристики дослідники впевнились: коли починають формуватися та видаватися енциклопедії, це свідчить про певне звиродніння періоду/епохи. Адже складність знайти нови теми

для дослідження зумовлює моду на систематизації знання, як це ілюструють визнані творці-підсумовувачі - Аристотель, Ісидор Севільський, Георг Вільгельм Фридрих Гегель та ін. Але період енциклопедій французького просвітництва свідчить про впевненість авторів-укладачів у їх необхідності для широкої публіки, адже на той час освіченість набула більшого поширення, ніж за доби Ренесансу.

Поступово просвітництво, початок якого заведено називати «Нова Доба» (у нашій статті він іменувався постренесансом), після того, як минули усі його періоди, заступає Доба Нового Розуміння та Уточнення, що хронологічно відповідає другій пол. XIX ст. - XX ст.

В історії філософії немає чітко означеної точки, починаючи від якої ми ведемо відлік нової епохи. Тобто такі точки, події, персони, звісно, існували й існують, але вони характерні для якогось локального, а не загальносвітового розвитку історії філософії. Розвиток історії філософії у Німеччині відрізняється від подібного в Україні низкою ментальних, культурних та історичних особливостей кожної з країн.

Тобто для історії філософії існує *хронологія загальна*, яка охоплює розвиток європейської філософської думки загалом, і *хронологія регіональна*, що відбиває розвиток ідей окремо взятої країни Європи. Кожна регіональна хронологія відмінна від загальної, позаяк відбиває самобутність власної історії та культури.

У хронології - загальна вона чи регіональна - не варто починати відлік від якогось певного року чи події. Формування нової парадигми філософування складається поступово і є історично правильним плавним переходом, а не стрибкоподібними революційними змінами, як вважає Томас Кун [див.: 7].

Саме для підкреслення плавності переходу історії від однієї епохи до іншої й існують терміни з латинськими префіксами «пре-» («prae-») і «пост-» («post-»), але їх слід використовувати тільки для позначень початкових та кінцевих трьох-п'яти десятиліть у межах однієї епохи: «преренесанс», «ренесанс», «постренесанс».

Окрім хронологічних та фактуальних змін епох, існує ще й персоналістична, зміст якої - перехід від однієї епохи до іншої як факт біографії та розвитку ідей того чи іншого мислителя. Власне яскравими прикладами персоналістичної зміни є Карл Маркс та Людвіг Вітгенштайн.

Людвіг Вітгенштайн раннього періоду мав погляди, близькі до неопозитивізму, тобто аналітичної філософії, предметом дослідження якої був строгий логічний аналіз реальних висловлювань та їх формульних виразів. У пізній період він заклав підвалини нового напрямку філософування - філософії лінгвістичного аналізу, що ґрунтувався на досліджен-

нях реальних мовних виразів, способів застосування мови як такої, її ситуативне™ та контекстуальності.

Повертаючись до постаті Карла Маркса, слід взяти до уваги дослідження Юрія Кушакова [див.: 1], в якому Карл Маркс постає як той, хто «розчинив індивідуальність, особистість в соціально-класових категоріях. А його «філософія рівності» є прямою експлікацією та нащадком класичної німецької філософії» [1, с. 121]. Він є тією постаттю-переходом від традицій філософії німецького просвітництва, тобто продовженням лінії Кант-Фіхте-Шеллінг-Гегель-Фоєрбах, до традицій дослідження змін соціального порядку. Світогляд Карла Маркса «цілком класичний, органічно вписується в той підсумковий потік класичного філософування, яким була класична німецька філософія, і не виходить за його межі» [1, с. 118].

Висновки

Проведений етимологічний та історико-філософський аналіз терміна «Нова Доба» показує, що коректний слововжиток термінології є підвалиною розкриття сутності історико-філософського процесу як такого і коректності дослідницьких методик. Окрім того, уточнення термінології відбиває чіткість історичної хронології, яка є структурою історико-філософського дослідження. Наведено аргументацію, покликану довести неправильність вживання термінів «Новий час» та «Нова Доба» через відносність, яка постулюється терміном «новий». Замість проаналізованих загальноживаних термінів, на нашу думку, доцільніше використовувати термін «просвітництво» для характеристики відповідної історико-філософської епохи.

ПРИМІТКИ

¹ Цей висновок важко визнати безперечним. У французькій мові слово *temps* у значенні «пора», «епоха», «часи», «період» досить часто вживається в однині; *du temps de Charlemagne* - «за часів Карла Великого», *le temps des moissons* - «пора жнив», *le bon temps* - «щаслива пора», *un temps viendra qui...* - «настає час (= епоха), коли...» В українській мові такий слововжиток теж не заборонено: ми кажемо «мирний час», «час війни», «час відродження», «свого часу», «лихий час» (= «лихі часи»); «часи Карла Великого», але також і «час Карла Великого». Тобто, з огляду на стандарти української мови, термін (переклад) «Новий час» є цілком виправданим. Утім, вважаємо, що наведене філологічне розрізнення є для даної статті другорядним, адже вона ґрунтується на низці змістовних аргументів; саме вони мають привернути до себе головну увагу. - Прим. ред.

² Певна річ, цю тезу слід сприймати узагальнено. Адже кількість осіб, що цікавилися наукою, у XVII сторіччі істотно зростала щодесятиліття. І якщо Декарт листувався з Мерсенном і кількома десятками інших адресатів, то вже Ляйбніц і його сучасники могли публікуватись у наукових журналах, як-от *Acta eruditorum*, *Новини літературної республіки* та ін.

³ Задум Дені Дидро та Жана д'Алямбера підтримали майже усі, кому був небайдужий дух просвітниченого розуму - Етьєн Боно де Кондильяк, Жюльєн Офре де Ляметрі, Клод Адріан Гельвецій, Поль Анрі Гольбах, Франсуа Марі Аруе, Шарль

Луї де Сгонда Монтеск'є, Жан-Жак Русо, Франсуа Кене, Анн Робер Жак Тюрго, Жорж Луї Леклерк Бюфон та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Кушаков Ю. В.** *Карл Маркс і кінець класичної німецької філософії // Дні науки 10-11 квітня 1997 р. Матеріали наукових доповідей та виступів студентів, аспірантів, докторантів, викладачів.* - К.: Редакційно-видавничий центр «Київський університет», 1997, Ч. I., С. 117-122.
2. **Носовский Г. В., Фоменко А. Т.** *Введение в новую хронологию. Какой сейчас век?* - М.: Крафт+, 2001.
3. **Порьяз А.** *Мировая культура: Возрождение. Эпоха Великих географических открытий.* - М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001.
4. **Посухов В.** «Після страти Жанна д'Аржжила ще 38 років» - стверджує полтавець Сергій Горбунко //Урядовий кур'єр, 2004, № 8.
5. **Descartes, Rene** (1596-1650). *The Cambridge Dictionary of Philosophy.* - New York: Cambridge University Press, 1999. Retrieved 01 May 2004, from xreferplus. <http://www.xreferplus.com/entry/827179>
6. **Fichte J. G.** *Sonnenklarer Bericht an das grossere Publikum Ober das Wesen der neuesten Philosophie // Fichte J. G. Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Reihe I: Werke. Band 7: Werke 1800-1801.* Hrsg. von Reinhard Lauth und Hans Gliwitzky unter Mitwirkung von Erich Fuchs und Peter K. Schneider, 1988, S. 185-268.
7. **Kuhn T.** *The Structure of Scientific Revolutions.* - Chicago: University of Chicago Press, 1996.
8. *Moderne // Le Grand Robert de la langue frangaise. Dictionaire alphabetique et analogique de la langue frangaise de Paul Robert.* 2-eme edition dirigee par Alain Rey. En 6 volumes. - Paris: Dictionnaires de Robert - VUEF, T.4, 2001, P.1546-1547.

Статтю прийнято до друку 20.03.2004

Ростислав Даниляк (Львів)

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ В КОГНІТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

У вітчизняній та закордонній літературі прийнято розрізняти комунікативний та когнітивний процеси на тій підставі, що перший має (принаймні, нормативно) суб'єкт-суб'єктний характер, тоді як другий - суб'єкт-об'єктний. Тенденцію до розрізнення не долає навіть урахування фактів очевидної взаємодії та переплетення обох процесів, зокрема, коли береться до уваги такий аспект комунікації, як обмін інформацією (він становить невіддільну частину будь-якого пізнавального процесу). Однак глибший аналіз комунікативного компонента когнітивного процесу розкриває такі особливості взаємодії між комунікативним і ко-